RERUM NOVARUM 2024

Speech gouverneur Pierre Wunsch
"Het hoofd koel houden in een ontwrichte wereld"

7 mei 2024 – Gent

Geachte heer Vice-Premier en Minister van Financiën,

Geachte mevrouw de Staatssecretaris,

Geachte volks/vertegenwoordigers en burgemeesters,

Geachte ere-gouverneur,

Geachte directie- en bestuursleden van Beweging.net,

Dames en heren,

Toen ik deze toespraak voorbereidde, stelde ik me eerst de volgende vraag: waarom nodigen ze de gouverneur van de Nationale Bank van België uit voor een Rerum Novarum speech? Wat verwachten ze van mij?

Ik ben nu iets meer dan vijf jaar gouverneur. Onlangs werd mijn mandaat verlengd. De stress van de eerste schooldag heb ik al lang niet meer. Maar vandaag ben ik toch wat zenuwachtig. Mijn aanwezigheid hier, onder jullie, is immers een beetje atypisch. Dat besef ik. En ik ben jullie dan ook des te dankbaarder voor de uitnodiging.

Maar laten we terugkomen op de vraag: wat verwachten jullie van mij tijdens een Rerum Novarum evenement?

Ik ga een toespraak houden die jullie van een gouverneur van de Nationale Bank van België kunnen verwachten. Maar ik ga van deze bijzondere gelegenheid toch ook gebruik maken om te proberen een beetje afstand te nemen. Misschien meer dan gewoonlijk. Met het risico dat ik af en toe de filosofische kant opga. Dat ik me uitspreek over thema's waarmee ik minder vertrouwd ben of waarover een gouverneur zich gewoonlijk niet publiekelijk uitspreekt.

Samengevat wil ik trouw blijven aan mijn 'traditionele' toespraak en tegelijkertijd proberen om:

1) jullie niet te vervelen en …

2) jullie hier en daar misschien te verrassen

3) Mijn derde en laatste doel is om te proberen optimistisch te blijven. Ook al maak ik me, waarschijnlijk net als jullie, soms zorgen over de richting die onze wereld uitgaat.

Samen met mijn collega's in het directiecomité heb ik de voorbije weken het jaarverslag 2023 voorgesteld waarin de Nationale Bank traditiegetrouw de financieel-economische situatie analyseert… en stilstaat bij de uitdagingen voor het land.

De inhoud van het verslag wordt dan ook mijn uitgangspunt van deze speech. Ik zal de nadruk méér leggen op de structurele uitdagingen dan op het conjuncturele… maar ik zal uiteraard ook kort iets zeggen over onze economische situatie.

Daarna zal ik het hebben over de gevolgen van de structurele spanningen die we vandaag kennen op onze arbeidsmarkt. Ook de ogenschijnlijke verdwijning van het compromis (de trade-off) tussen het wegwerken van de ongelijkheid enerzijds en de volledige werkgelegenheid anderzijds komt aan bod (dat zal het meest optimistische gedeelte van mijn presentatie zijn).

Vervolgens zal ik een paar punten aanhalen uit een toespraak die ik zeer onlangs heb gehouden tijdens een interparlementaire vergadering van het Europees Parlement, een toespraak die ging over de hervormingen die op ons continent nodig zijn om het Europese groeipotentieel te verhogen, met zeen specifieke nadruk op de actuele klimaatvraagstukken.

Tot slot zal ik de olifant in de kamer benoemen, namelijk de algemene politieke context en hoe moeilijk het voor ons is geworden om inzicht te krijgen in de identiteitskwesties die onze samenleving vandaag kenmerken. Daarbij neem ik opnieuw het risico om uit mijn comfortzone te treden.

Uiteraard zal ik in mijn uiteenzetting van een half uurtje, die een mix is van standpunten van de Bank én van mijn persoonlijke mening, niet helemaal volledig kunnen zijn. Graag jullie begrip daarvoor.

***

Laten we beginnen met het begin, namelijk met de krachtlijnen uit het jaarverslag van de NBB. Zoals aangekondigd zal ik vooral de nadruk leggen op de structurele uitdagingen, maar het lijkt me wel nuttig om vooraf met jullie even stil te staan bij de recente economische prestaties van ons land.

We mogen het best nog eens herhalen. De Belgische economie presteerde het voorbije jaar duidelijk beter dan die van het eurogebied. Ze groeide met 1,5 %, terwijl de economische motor in onze buurlanden stagneerde. Kort samengevat verklaart een dynamische binnenlandse vraag dat mooie resultaat. We verloren wel marktaandeel bij de uitvoer.

Zoals bekend heeft de automatische loonindexering de koopkracht van de werknemers en sociale-uitkeringstrekkers in België beter beschermd dan elders in Europa. Hierdoor bleef de consumptie van de gezinnen op peil. De keerzijde van die mooie medaille is een verslechtering van ons concurrentievermogen. Dat raakt onze export en heeft zo op het extern saldo gedrukt.

De opvallend sterke groei van de investeringen van de Belgische bedrijven sinds midden 2022 kunnen we maar deels verklaren. Uit de informatie die we van ondernemingen krijgen, blijkt dat ze hoofdzakelijk investeren in automatisering en digitalisering, energiebesparing of de productie van groene energie. Het gaat dus vooral om defensieve investeringen en niet zozeer om investeringen in de uitbreiding van productiecapaciteit.

Wat kunnen we daaruit afleiden? Relatief gezien is het een beetje zoals in de film ‘De Haat’ van Mathieu Kassovitz: ‘*Tot nu toe* … gaat alles goed.’

Maar het goede nieuws van 2023 mag de toekomstige uitdagingen niet verhullen. We hebben een deel van de marges en reserves opgebruikt die tijdens de afgelopen jaren werden opgebouwd. En daarbij hebben we dan nog het geluk gehad dat de gasprijzen eind 2022 plotseling instortten, net toen we op weg waren naar een zorgwekkende loon-prijsspiraal.

Dus ja, om het kort te houden, **de automatische loonindexering heeft ons in een zeer specifieke context geholpen. Met de nodige portie geluk. Ik heb er geen enkel probleem mee om dat te erkennen, op voorwaarde dat we er niet méér algemene conclusies uit trekken dan dat.**

Maar niet alleen de buffers van de rentabiliteit en het kostenconcurrentievermogen van de bedrijven werden de afgelopen jaren aangesproken.

Ik moet ook stilstaan bij het **zware overheidstekort**. We zijn één van de slechtste leerlingen van de Europese klas. Dat tekort is in 2023 nog groter geworden, ondanks het wegvallen vorig jaar van de voornaamste steun- en subsidiemaatregelen die onze regering tijdens de energiecrisis nam en die veel geld kostten.

Ik heb het als gouverneur al ettelijke malen gezegd: **op lange termijn is deze situatie niet houdbaar**. De komende jaren zullen we ons tekort moeten afbouwen. Niet alleen om aan de Europese regels te voldoen, maar ook en vooral om in goede omstandigheden te kunnen reageren als er nog eens een schok volgt.

Gezonde overheidsfinanciën zijn immers in de eerste plaats een verzekering tegen toekomstige crisissen. In het uiterste geval - en ik zeg niet dat het vandaag al zo is in ons land - moeten we terugdenken aan de sociale kosten van de crisissen in Griekenland, Spanje en Portugal van een tiental jaar geleden.

Als we ons tekort niet afbouwen, lopen we het risico dat we op een dag – en duidelijker kan ik niet zijn – niet meer in staat zullen zijn om de volgende crisis in goede omstandigheden te doorstaan of om te kunnen doen wat we tijdens de COVID-19-crisis en aan het begin van de energiecrisis over het algemeen vrij goed hebben gedaan.

Oké, ik wilde daar nog een keer op terugkomen. Ik smeek jullie om niet in de val van een alternative truth, een alternatieve waarheid/werkelijkheid te trappen. Die bestaat uiteindelijk enkel in mooie toespraken**. There is no such thing as a free lunch**. Niets doen omdat de sanering van de overheidsfinanciën niet sociaal is, zou het grootst mogelijke sociale risico zijn: de staat zou zijn rol als verzekeraar in laatste instantie bij een crisisshock niet meer kunnen opnemen.

En in sommige delen van ons land zitten we daar niet ver van af. Denk maar aan de besprekingen met de verzekeraars na de overstromingen van een paar jaar geleden. Die besprekingen waren, hoe zal ik het diplomatisch zeggen, nogal ‘ingewikkeld’ omwille van die grote overheidsschulden.

Meer in het algemeen wijst ons onvermogen om ons overheidstekort onder controle te houden erop dat het steeds moeilijker wordt om duidelijke keuzes te maken en prioriteiten te stellen.

Ik zeg niet dat het gemakkelijk is. Door de balkanisering/versnippering van onze politieke stelsels wordt het zelfs steeds moeilijker.

Bij ongewijzigd beleid zal ons tekort met 2,5 miljard euro per jaar toenemen. Dat betekent dat we met zijn allen verbintenissen zijn aangegaan die we ons eigenlijk niet kunnen veroorloven. Of tenminste dat we die verbintenissen zijn aangegaan zonder tegelijkertijd te beslissen wie ervoor zal gaan betalen.

Ik maak hier een klein intermezzo. We zijn in oorlog. Na de invasie van Oekraïne had ik de kans om gedurende een paar of vier maanden Oekraïense vluchtelingen in huis op te vangen. Op dat vlak heeft ons land duidelijk zijn verantwoordelijkheid genomen. Maar onze militaire uitgaven behoren tot de laagste van de NAVO en liggen een pak lager dan de doelstelling van 2 %. Tegelijkertijd behoren onze overheidsuitgaven tot de hoogste ter wereld. Daar voel ik me niet goed

bij. Is dat echt de plaats die we in Europa en de wereld willen innemen? Voldoen we zo aan de legitieme verwachtingen van onze alliantiepartners en Europese buren?

Zoals jullie wel begrepen zullen hebben: **onze overheidsfinanciën op orde brengen, is in mijn ogen waarschijnlijk onze grootste uitdaging**. **Of toch de uitdaging die het meest specifiek Belgisch is**. Dat is nodig om opnieuw speelruimte te scheppen voor de toekomst. Maar ook, en meer fundamenteel, om aan te tonen dat we keuzes kunnen maken. Dat we een koers kunnen bepalen. Op een bepaalde manier is dat een voorwaarde om de andere thema's en uitdagingen waar we voor staan te kunnen trotseren.

***

De andere uitdagingen zijn al een aantal jaar min of meer dezelfde: naast de overheidsfinanciën gaat het om de vergrijzing van de bevolking, een werkgelegenheidsgraad die te laag blijft, de klimaatverandering en de steeds zwakkere groei van de productiviteit.

Op de één of andere manier hebben ze allemaal met elkaar te maken. Zo zal **de vergrijzing van de bevolking op onze overheidsfinanciën en ons groeipotentieel drukken. Een verbetering van onze werkgelegenheidsgraad of ons innovatievermogen zal dan weer juist het omgekeerde teweegbrengen**. Daarom hameren we zo fel hierop.

Het is niet mijn bedoeling dat ik punt per punt de vaststellingen en aanbevelingen van de Nationale Bank zal hernemen. Sta me dus toe om een beetje 'impressionistischer' en, soms, persoonlijker te zijn. Jawel, met alle bijbehorende risico's en kanttekeningen die daarmee verbonden zijn.

Laten we beginnen met het thema **werkgelegenheid**. Jullie kennen de boodschap. Zonder grote en wellicht moedige hervormingen van onze arbeidsmarkt zullen we het befaamde werkgelegenheidspercentage van 80% niet halen. Zelfs in Vlaanderen ligt het aantal personen dat zich op de arbeidsmarkt aanbiedt – de zogenaamde activiteitsgraad – te laag.

We kunnen dus beter doen. Méér nog, **in een steeds minder gunstige demografische context, moeten we het eigenlijk beter doen als we opnieuw groeimarges willen opbouwen.**

Maar laten we een beetje afstand nemen. Achter dat soms wat obsessieve cijfer van 80 % gaan een fundamentelere ontwikkeling en discussie schuil.

Ik kom uit de generatie die massale werkloosheid heeft gekend. Ik had de kans om te studeren en was er geen slachtoffer van. Maar zelfs voor mij was de zoektocht naar werk destijds een bron van stress. Voor sommigen onder jullie zal dat lang geleden lijken, maar ik herinner me nog dat er voor vrijwel elke vacature in de overheidssector examens werden georganiseerd in de Paleizen van de Heizel. Voor mijn generatie was het een uitdaging om aan een job te raken. Ook voor hoogopgeleiden.

Voor de econoom die ik nadien ben geworden, was de grote vraag meer in het algemeen lang de volgende: hoe kunnen we **solidariteit en volledige werkgelegenheid met elkaar combineren**? Kort gezegd, en zonder recht te doen aan meer dan veertig jaar literatuur, heerste er lange tijd de gedachte dat er een spanning of 'trade-off' bestond tussen een lage werkloosheidsgraad en weinig ongelijkheid. Aan het ene uiterste hadden we de Verenigde Staten met een grote ongelijkheid en een flexibele, evenwichtige arbeidsmarkt. Aan het andere uiterste was er in continentaal Europa minder ongelijkheid. Maar in zekere zin ging dat op ons continent gepaard met een langdurige en hoge werkloosheidsgraad. België was lang 'voorbeeldig' op dat vlak. Ons land had weinig ongelijkheid, een forse looninkrimping, een hoge productiviteit per werknemer en een erg lage werkgelegenheidsgraad. Onze solidariteit was met andere woorden gebaseerd op de massale uitsluiting van laaggeschoolde werknemers van de arbeidsmarkt.

Welnu, wat zien we vandaag? Ten eerste zien we dat de creatie van jobs de afgelopen jaren systematisch hoger dan verwacht ligt. Terwijl in onze economieën destijds honderdduizenden jobs verloren gingen door de olieschokken, komen er nu bij, zelfs op een ogenblik dat onze economie maar beperkt groeit. (Daartegenover is onze productiviteitswinst uiteraard veel kleiner, ik kom daar nog op terug).

Maar **de vaststelling blijft: we slagen er steeds beter in om solidariteit met veel jobs te combineren**. En dat wordt bevestigd aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. De afgelopen jaren hadden de Verenigde Staten een bijzonder sterke jobcreatie, terwijl de laagste lonen sneller stegen dan het gemiddelde loon.

Ik herhaal. In de Verenigde Staten, maar ook in Canada en het Verenigd Koninkrijk, stijgen de lage lonen sinds het midden van de jaren 2000 sneller dan de andere lonen (in elk geval sneller dan het mediaanloon). In België bleef de loonspreiding (D5/D1) de afgelopen 20 jaar stabiel en blijft deze minder uitgesproken dan in de Verenigde Staten1. Dit betekent dat de ongelijkheden die 'van nature' door de markt worden veroorzaakt, afnemen.

Laten we duidelijk zijn. Het is mogelijk dat deze ontwikkeling tijdelijk is (en met name verband houdt met een herwaardering van zogenaamde 'essentiële' beroepen/sectoren tijdens de COVID-19-pandemie) en dat ze dus misschien niet aanhoudt.

Maar als dat wel zo is en de trend dus blijft duren, zowel in Europa als in de Verenigde Staten, dan **zou dat betekenen dat de druk op onze publieke solidariteitssystemen, die het hoofd moeten bieden aan de vergrijzing van de bevolking, lager zou zijn dan in het verleden.**

Goed, ik ben de gouverneur van de NBB. Ik wil hier dus niet voor overdreven verwachtingen of eisen zorgen. België kreeg net een schok voor het concurrentievermogen te verwerken. Maar **er is hoop, échte hoop, dat werknemers er dus de komende jaren beter voor zullen staan dan in de afgelopen decennia**.

Dat zou kunnen impliceren dat het aandeel van de lonen in de toegevoegde waarde (de verdeling van de inkomsten tussen werknemers en 'kapitalisten'), dat de afgelopen 20 jaar een ongunstig verloop liet optekenen (het daalde van 70,1 % in 2002 tot 64,3 % in 2022), zich in de toekomst gunstiger zal ontwikkelen (in 2023 steeg het al opnieuw tot 66,1 %).

Dat wil ook zeggen, en we zien het nu al, dat werknemers gemakkelijker van baan kunnen veranderen als ze niet tevreden zijn met hun huidige situatie. Het lijkt misschien vergezocht, maar "nee" kunnen zeggen tegen je werkgever is een niet te verwaarlozen voorrecht.

Deze gunstige ontwikkeling zou ons ertoe moeten aanzetten onszelf een aantal fundamentele vragen te stellen. Als het eenvoudiger wordt om werk te vinden en als werkgevers moeite hebben om werknemers te vinden, wat mogen we dan verwachten van personen die geen baan hebben? Wat is uiteindelijk het sociale contract achter onze vele regels en interventievormen? Ik ben ervan overtuigd dat we beter kunnen doen dan vandaag. **Dat we met andere woorden écht geen excuus meer hebben voor onze te lage werkgelegenheidsgraad in België.**

***

Ik wil het ook even hebben over ons **groeipotentieel**, dat jaar na jaar kleiner wordt. Het is zeker geen specifiek Belgisch probleem en ik zou het dan ook in een bredere context willen plaatsen,

---

[1] D5/D1 voor de brutolonen, 2022, VS: 1,9 CA: 1,8 VK, DE: 1,7 FR: 1,5 BE: 1.4.

namelijk die van Europa. Ik wil ook het verband leggen met de klimaattransitie, al was het maar omdat sommigen “degrowth” of een doelbewuste afname van de groei als dé toekomst zien.

We weten allemaal dat de ‘tijdgeest’ snel kan veranderen in de politiek. Ik ben echter nog steeds onder de indruk van de snelheid waarmee we in enkele maanden tijd zijn gegaan van de overtuiging dat onze klimaatambities niet alleen noodzakelijk waren, maar ook een ‘enorme kans’ boden voor de groei en werkgelegenheidscreatie naar een **plots pessimisme over onze economische toekomst.**

In werkelijkheid, als we wat afstand nemen, is **Europa er zich al enige tijd van bewust dat het aan dynamiek ontbreekt.** Het antwoord was doorgaans opgebouwd rond meerjarenplannen waarbij Europa meer werd betrokken en die werden ondersteund door een ‘grootse visie’.

Sommigen onder jullie zullen zich de Strategie van Lissabon herinneren, die in 2000 werd aangenomen, en die van ons “de meest competitieve en dynamische kenniseconomie ter wereld” moest maken. Een vergelijkbare aanpak werd tien jaar later gevolgd met de ‘Europa 2020’-strategie, beter bekend als het ‘plan-Juncker’, die als ambitie had om 300 miljard aan extra investeringen te stimuleren over een periode van 3 jaar.

En de laatste versie van dit ‘think-big-spend-big paradigma’ is natuurlijk de ambitie die is vastgelegd in het Next Generation EU en het Fit for 55 plan. Opnieuw zou een combinatie van grootschalige investeringen en structurele hervormingen ons tot wereldkampioen moeten maken, deze keer op het vlak van groene groei.

Maar begrijp me niet verkeerd. Ik ben voor het **Fit for 55**, voor meer investeringen en ook voor structurele hervormingen en gezonde overheidsfinanciën. Ik stel echter een groeiende kloof vast tussen onze doelstellingen en de realiteit op het terrein. Natuurlijk hebben ambities en politiek discours altijd tot doel een koers te bepalen, die niet altijd helemaal realistisch is. Maar er zijn reële kosten verbonden aan het ontkennen van zaken die uiteindelijk vaak vrij voorspelbaar zijn.

Onlangs luidde de titel van een krantenartikel (ik heb het artikel natuurlijk niet volledig gelezen, dat wordt tegenwoordig niet meer gedaan. Maar ik had erover moeten tweeten): “*The US innovates, China imitates and Europe regulates.*”

Dat klinkt misschien hard, maar het is niet helemaal fout. En inderdaad, uit de gegevens over **investeringen en productiviteit** blijkt dat Europa, ondanks de vele plannen, achterloopt op de Verenigde Staten.

Als we het meer in detail bekijken, kunnen we ons niet van de indruk ontdoen dat we **‘gekneld’ zitten tussen enerzijds de Verenigde Staten, met hun digitale kampioenen en goedkope energie, en anderzijds China, dat steeds competitiever wordt in de sectoren van de groene economie die wij hopen te ontwikkelen: zonnepanelen, elektrische voertuigen en zelfs windturbines.**

Sta me toe iets specifieker te zijn. Op het gebied van energie bedragen de aardgasprijzen vandaag in de Verenigde Staten € 10/MWh. Vóór de oorlog in Oekraïne bedroegen die in Europa ongeveer € 20/MWh. Sindsdien schommelen we in Europa tussen € 30-50/MWh waarbij we binnenkort € 20-30 moeten bijtellen voor koolstof afvang of blauwe waterstof. Dus ja, we moeten ons afvragen wat de toekomst is van energie-intensieve sectoren op ons continent.

We mogen onszelf niets wijsmaken. Er staan ons grote veranderingen te wachten. Ze zullen gepaard gaan met grote verschuivingen van arbeidskrachten en veel innovaties. Als de geschiedenis echter als leidraad dient, is **Europa niet goed in het herverdelen van arbeid en trager dan anderen om nieuwe technologieën in te voeren**. Nogmaals, we zijn intussen gewend aan het idee dat de digitale kampioenen bijna allemaal Amerikanen zijn. Maar dat Tesla en BYD

allebei buiten Europa zijn ontstaan, was minder voorspelbaar en is wat mij betreft duidelijk zorgwekkend. Uiteraard is de managementstijl van Elon Musk niet erg Europees, laten we eerlijk zijn.

Wat ik wil zeggen is dat wat we in Europa zien tot op zekere hoogte het resultaat is van ingewortelde keuzes die we maken. We houden niet van verstoringen en we hebben meer risicoaversie dan onze internationale concurrenten. Misschien wijst het zelfs op een grotere voorkeur voor ontspanning of een bepaalde levenskwaliteit.

Ik wil hiermee niet provoceren. Ik zeg alleen dat de recente bezorgdheid over ons **concurrentievermogen** niet echt nieuw is. Het probleem is deels ook een kwestie van discours en methode. We lanceren grote ambities zonder altijd voldoende eerlijk te zijn, 'candid' in het Engels, over de voorwaarden die nodig zijn om te slagen. Om achteraf dan meestal vast te stellen dat een (gedeeltelijke) mislukking in de sterren stond geschreven.

Zijn wij daarom veroordeeld? Nee, dat denk ik niet. Onze Europese economieën zijn nog steeds rijk en gediversifieerd. En velen benijden ons om onze levenskwaliteit. Maar we moeten ons voorbereiden op snelle en ingrijpende veranderingen in een onzekere omgeving.

Tegen die achtergrond kunnen een aantal feiten en lessen als richtsnoer dienen:

Ten eerste is het gezien **onze begrotingssituatie** niet voldoende en zelfs niet mogelijk om simpelweg geld uit te geven aan de problemen die op ons pad komen. Wat tijdens de COVID-19 en aan het begin van de oorlog in Oekraïne nodig was om ons door de gezondheids- energiecrisis te trekken kan door de overheid niet als langetermijnstrategie worden toegepast.

Daarnaast is er **geen financieringsprobleem in strikte zin**. We leven nog steeds in een wereld waarin een spaaroverschot voor te weinig investeringsprojecten wordt ingezet. De reële rente, gecorrigeerd voor inflatie, is weliswaar niet meer zo laag als twee of drie jaar geleden, maar ze ligt nog steeds dicht bij nul.

Ten slotte denk ik dat we inderdaad een probleem hebben van **administratieve rompslomp**. In Vlaanderen denken we dan natuurlijk aan recente voorbeelden zoals INEOS-kwestie. Het is niet aan mij om in te gaan op de grond van de zaak. Maar het feit dat we de rechtsonzekerheid soms niet kunnen wegnemen, is op zich al een probleem. Zelfs bij een instelling zoals de Nationale Bank is het allesbehalve eenvoudig om te voldoen aan de regels op het gebied van statistieken, de cloud, artificiële intelligentie en GDPR.

Nu ik INEOS heb aangehaald, zou ik het graag over de klimaatuitdaging in het algemeen willen hebben om mijn punt verder te illustreren.

Ik denk dat op dit moment slechts een minderheid ontkent dat er actie moet worden ondernomen. En ik geloof dat Europa overwegend in de goede richting gaat. Haar strategie lijkt me zelfs geloofwaardiger dan de Amerikaanse. Immers, zoals John Hassler van de Universiteit van Stockholm het zo treffend verwoordt: "If the problem is overfishing, subsidizing chicken will not make it". Met andere woorden, de Verenigde Staten zullen hun economie niet decarboniseren als de gasprijs € 10/MWh bedraagt. Dat is te goedkoop. En dus onweerstaanbaar.

Waar zie ik dan problemen in Europa?

In de eerste plaats op het vlak van communicatie. Met het risico een karikatuur te maken, mogen we stellen dat de **klimaatboodschap** doorgaans heen en weer werd geslingerd tussen twee uitersten: "Wij moeten honderden miljarden euro's vinden om de transitie te financieren". En tegelijkertijd het andere uiterste: "Dit is een enorme kans die niemand iets gaat kosten."

De werkelijkheid is zowel eenvoudiger als ingewikkelder:

1) Zoals ik daarnet heb gesuggereerd, moeten we geen honderden miljarden ‘vinden’ (we beschikken over een spaaroverschot in Europa) maar moeten we de voorwaarden scheppen om groene investeringen tot stand te brengen

2) De groene transitie zal geld kosten. Ze is een typisch voorbeeld van wat economen een ‘negatieve aanbodschok’ noemen (die niet al te sterk verschilt van een olieschok). Dat ontkennen betekent het risico lopen om elke geloofwaardigheid in het publieke debat te verliezen (zie bijvoorbeeld de betogingen van de landbouwers in de Europese steden die duidelijk illustreren dat de transitie geld kost).

Als we die uitgangspunten aanvaarden, moeten we twee moeilijke vragen beantwoorden: Hoeveel zal de transitie kosten en wie zal die rekening betalen?

Het mag niet worden ontkend dat beide vragen onzekerheid oproepen. Alles zal afhangen van de ontwikkeling van de technologie maar ook van de doeltreffendheid van het gevoerde beleid.

Er ontstaat een toenemende consensus over het feit dat de kosten van de transitie vergelijkbaar zouden zijn met die van een ‘grote’ olieschok maar dan verdeeld over 26 jaar in plaats van enkele weken, zoals destijds tijdens de jaren zeventig. Per jaar komt dat overeen met een productiviteitsschok van ongeveer 0,1% groei. Uitgaande van een potentiële groei met zowat 1,25% is er dus nog lang geen sprake van een scenario van negatieve groei.

Ik behoor dus tot de mensen die van mening zijn dat de ‘schok’ beheersbaar is uit een macro-economisch oogpunt, op voorwaarde dat de minst dure oplossingen worden aangewend. Maar dat ontslaat ons nog niet van onze plicht om de tweede vraag te beantwoorden: wie zal de transitie betalen? Dat vergt een gedetailleerd en realistisch inzicht in de kosten per sector. Maar ook in de technische en politieke beperkingen waarmee we te kampen hebben. Denk maar aan het debat over de gasboilers in Duitsland of, binnenkort, over de isolatie van de gebouwen in België.

Ik blijf dus **optimistisch over de mogelijkheid om onze klimaatambities tegen redelijke kosten te verwezenlijken**. Toch blijft dit een grote uitdaging die we moeten aangaan in een wereld die ons steeds vijandiger gezind is.

Kortom, Europa doet het traditioneel heel goed in een omgeving die voorspelbaar en niet al te disruptief vooruitgaat, met gemeenschappelijke regels (rule based) en op een evenwichtige wijze (level playing field). We leven evenwel in een steeds meer onvoorspelbare wereld die minder en minder vaste regels volgt en die fundamenteel dus disruptief is.

Zodat ons nog een moeilijke vraag overblijft: hoe kunnen we onze klimaatambities realiseren en toch concurrentieel blijven tegenover de Verenigde Staten en China, terwijl we een interne Europese subsidieoorlog vermijden die ons herinnert aan de jaren zeventig? Maar ook: hoe vrijwaren we de Green Deal, terwijl we de steun van het publiek behouden, door eerlijker te zijn en realistischer over de gevolgen ervan?

***

Achter die vragen gaat nog een fundamentelere vraag schuil, namelijk hoe het staat met **de toekomst van onze democratieën**, die worden geconfronteerd met de dubbele uitdaging van de sociale media en de terugkeer van de vragen over de identiteit die een groeiend deel van de bevolking zich stelt.

Die twee uitdagingen leiden tot een **toenemende fragmentatie en polarisatie van de publieke opinie**.

Deze feitelijke toestand bemoeilijkt drastisch elke poging om het sociale contract te hervormen dat ons verbindt sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog: prioriteiten stellen wordt moeilijk, hervormen vrijwel onmogelijk.

Wees gerust, mijn toespraak loopt ten einde. Maar ik wil tot slot niet volledig stilzwijgend voorbijgaan aan de olifant in de kamer, namelijk de doorbraak van populistische stromingen in Europa en, potentieel, een terugkeer van Trump in de Verenigde Staten.

In het licht van die uitdaging zou het geruststellend zijn te denken, als we maar ...

Als we maar “enkele honderden miljarden konden vinden” om tegemoet te komen aan het dringendekarakter van de klimaatcrisis en de sociale problemen. Als we maar beter de inzet konden uitleggen ...

Als we maar … Dan zou het probleem van het populisme even vanzelf verdwijnen als het is gekomen. En daarmee ook de toenemende polarisatie in onze samenlevingen.

Ik vrees dat die aanpak, net als de klemtoon die de Amerikaanse democraten leggen op de ‘verliezers van de mondialisering’, grotendeels aan het probleem voorbijgaat. Vlaanderen behoort tot de winnaars van de mondialisering. Net als Nederland. Hyperconcurrerende kleine open economieën. En nochtans ...

U bent zich nu wellicht aan het afvragen waar ik naartoe wil. In hoofdzaak naar de gedachte dat we niet goed begrijpen - en misschien niet echt willen begrijpen - wat ons overkomt. **We hebben de neiging verklaringen te zoeken die ons in onze overtuigingen sterken. Wij willen ‘beter uitleggen’ terwijl we soms wellicht beter zouden moeten luisteren.**

De moeilijke vraag is niet wat ons ergert in Trump (dat hoop ik, tenminste). De vraag die we ons moeten stellen, is: Waarom Trump? Waardoor zijn we zover gekomen?

Dat hangt uiteraard samen met de sociale media - die iedereen in staat stellen zijn waarheid te vinden - én met de migratie-uitdaging. Van oudsher fungeert de vreemdeling als zondebok.

Maar niet alleen daarmee.

Nog twee beschouwingen om te besluiten, en misschien onhandig te delen, namelijk het weinige dat ik meen te begrijpen van deze wereld die ons ontglipt en ons angst aanjaagt.

Ten eerste kunnen we niet begrijpen wat er in onze samenlevingen gebeurt zonder een statistische realiteit te erkennen. Sinds een aantal jaren gaapt er een **steeds bredere kloof tussen jonge mannen en jonge vrouwen in onze ontwikkelde landen**. Hun visies op de wereld groeien verder uit elkaar. Jonge vrouwen worden liberaler, in de Engelse betekenis van die term, terwijl jonge mannen conservatiever worden. Het is waarschijnlijk de eerste keer dat een dergelijk verschil binnen een generatie zich voordoet.

En dat blijkt uit het feit dat mannen zich meer aangetrokken voelen tot de populistische retoriek, vooral uit rechtse hoek. Het populisme heeft dus een ‘genderdimensie’ die we moeten erkennen en beter begrijpen. Eenvoudig gezegd wijst die dimensie op een identitaire crisis bij jonge, vooral lager geschoolde mannen.

Ten slotte wil ik terugkomen op een uitspraak van Hillary Clinton tijdens de verkiezingscampagne van 2016, toen ze het had over the deplorables, betreurenswaardige mensen, om de aanhangers van Trump aan te duiden.

Ik geloof dat Hillary Clinton zo, zonder het te willen, gestalte heeft gegeven aan wat een zekere elite onbewust dacht over de Amerikaanse 'red necks'. Al jaren horen deze allemaal dat hun humor niet passend is, dat ze racisten en vrouwenhaters zijn, dat ze minder vlees moeten eten, dat hun pick-up truck te veel verbruikt, dat ze geen vuurwapens zouden mogen bezitten. Ze horen in wezen dat hun levensstijl en hun overtuigingen niet goed zijn. En dan komt Trump en zegt hij hun: "I love you guys !".

***

Midden in het politieke liberalisme komen we tot de vaststelling dat we het in niet-homogene samenlevingen nooit eens zullen kunnen worden over wat de filosofen 'het goede leven' noemen.

In plaats van vruchteloos te streven naar overeenstemming daarover, hebben we dus samenlevingswijzen afgesproken die de verscheidenheid aan standpunten erkennen en de 'boos makende vraagstukken' van het publieke debat zoveel mogelijk terzijde laten.

Het is in die context dat de beroemde filosoof John Rawls het begrip **public reason** verdedigde, dat is de noodzaak om elk persoonlijk standpunt te rechtvaardigen aan de hand van redenen die mensen met een verschillende zedelijke en politieke achtergrond kunnen aanvaarden. Ik zal niet in details treden, maar het is duidelijk dat dit gestructureerde publieke debat rond het gedeelde begrip 'publieke rede' haaks staat op de polarisatie die we nu vandaag meemaken.

De vragen over het 'goede leven' zijn met kracht teruggekeerd in onze samenlevingen. Zowel voor diversiteit als voor klimaat ging het publieke debat niet meer evenzeer, en op een zo prescriptieve wijze, over wat we moeten doen (of niet meer doen) en zeggen (of niet meer zeggen). Voeg daar de sociale media bij, en wat je krijgt is geen vriendelijk informeel gesprek maar steeds vaker een boksmatch. Toch zullen we op een of andere manier weer met elkaar moeten leren praten.

Ik weet niet hoe we dat zullen bereiken. Wat ik wel weet, is dat er opnieuw meer redelijkheid moet komen in onze publieke debatten. En wellicht ook meer empathie tegenover de 'anderen'.

Hier laat ik het bij, zo niet begin ik nog te spreken over christelijke naastenliefde ... En dat is uw terrein. Niet het mijne.

Ik wens u een aangename Rerum Novarum en een fijne avond!